

УДК 316:331

Я. Я. ЛЬВОВА

КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАХІДНІЙ СОЦІОЛОГІЇ

У статті висвітлено результати проведеного соціологічного дослідження концепцій соціальної діяльності в західній соціології. Обґрунтовано, що всі дослідження, проведені представниками західних шкіл, сходяться в тому, що феномен свідомої, цілераціональної діяльності людини має соціальну природу. Доведено, що діяльність у сучасній соціологічній літературі характеризується як специфічний вид активності індивідів, спрямований на пізнання та творче перетворення навколишнього світу, включаючи самого себе й умови свого існування. Визначено, що соціальна діяльність охоплює різні аспекти існування та функціонування суспільства й соціальної взаємодії.

Ключові слова: соціальна діяльність, праця, професійна сфера, трудова поведінка, працівники, організація, суспільство.

В умовах сьогодення трансформаційні процеси охоплюють соціальну, економічну, політичну, духовну та інші підсистеми українського суспільства. Кадровий потенціал підприємства, як показує досвід успішних компаній, є одним з найважливіших ресурсів. У його розвиток вкладають великі кошти, що прирівнюють до довгострокових інвестицій. Це відбувається у зв'язку з тим, що якість персоналу безпосередньо впливає на продуктивність і конкурентоспроможність організації. Вивчення діяльності належить до фундаментальних проблем науки. Вона давно привертає до себе увагу представників природознавства й суспільствознавства, а також філософів і соціологів.

Дослідженням соціальної діяльності присвячені праці представників різних соціологічних шкіл П. Бергера, П. Бурдьє, М. Вебера, Е. Дюркгейма, Т. Лукмана, К. Маркса, Р. Мертона, П. Сорокіна, Т. Парсонса, Г. Спенсера.

Соціальна діяльність – це завжди прояв соціальної активності стосовно навколишнього світу. Їй притаманний свідомий характер, бо її суб'єктом може бути лише людина, а об'єктом є елементи навколишнього світу. Тому пошук засобів підвищення ефективності використання трудових ресурсів лежить у площині вивчення теоретичних підходів до визначення сутності феномена діяльності людини. Існує об'єктивна необхідність аналізу сучасних теорій для визначення природи усвідомленої цілеспрямованої діяльності людини з метою подальшого впливу на неї.

Мета статті – аналіз теоретичних підходів до визначення соціальної діяльності як феномена.

«Соціальна діяльність» – одна з ключових категорій соціології. Основи соціологічного вивчення проблеми діяльності були закладені ще в працях представників класичної філософії XVIII–XIX ст. Ш. Монтеск'є

відзначав, що важливим чинником, який детермінує людську діяльність, є географічний ареал розселення (люди, які проживають у південних районах, як вважав Ш. Монтеск'є, унаслідок кліматичних особливостей поставлені в такі умови, коли у формах трудової діяльності превалує колективна праця при великому скупченні людей). Діяльність у широкому розумінні Ф. Енгельс трактував як своєрідну форму соціальної активності, у вузькому – як заняття людини, її працю, значущу для суспільства. Відмінною рисою соціальної діяльності Ф. Енгельс вважав орієнтацію особистості не на пристосування до природи, а на її перетворення [10]. Г. Спенсер і К. Маркс аналізували діяльність через категорії поділу праці та соціальної диференціації. Завдання дослідження діяльності підпорядковувалося логіці їх концепцій – обґрунтуванню принципів соціально-історичного детермінізму в К. Маркса та доведенню універсальності законів еволюції в Г. Спенсера, який, розвиваючи концепцію механічного еволюціонізму, відзначав, що людина стає соціальною істотою в ході тривалої еволюції первісних співтовариств у надорганічні соціальні системи. Основним фактором соціогенезу він вважав чисельне зростання популяції, яке, у свою чергу, сприяло виробленню соціальних почуттів, інтелекту й трудових навичок. Сутність цього процесу природної еволюції полягає в соціалізації індивідів у ході спільної діяльності [7]. Власне соціологічний аналіз діяльності є об'єктом дослідження основоположників класичної соціології М. Вебера і Е. Дюркгейма. Соціологія, на думку М. Вебера, як вихідний пункт дослідження суспільства розглядає поведінку індивіда чи групи. Поведінка особистості цікавить соціолога в контексті змісту, що вкладається особистістю в ту чи іншу дію. Предметом соціологічного дослідження є дія, пов'язана із суб'єктивним змістом. М. Вебер виділяв чотири типи соціальної дії: цілераціональну, ціннісно-раціональну, афективну, традиційну. Як ідеальний тип дії М. Вебер розглядав цілераціональну дію.

Професійна діяльність індивіда тільки тоді стає соціальною філераціональною дією, коли при використанні економічних або символічних ресурсів звертається увага на інших індивідів, і дії здійснюються з орієнтацією на них. Вводячи в соціологічний обіг категорію соціальної дії й обґрунтовуючи її, М. Вебер зіткнувся з певними труднощами в інтерпретації цього та суміжних з ним понять. Сенс дії М. Вебер визначав суб'єктивно, а розмежування предметів дослідження соціології та психології виявилось складним, оскільки такі категорії, як «звичка», «афект», є все ж психологічними. Деяка невідповідність спостерігається й у концепції зв'язку соціальної дії з діяльністю індивіда, оскільки індивідуальні дії не завжди збігаються з результатами «колективної дії». Головний аспект взаємозв'язку М. Вебер вбачав в ідеї раціоналізації: цілераціональна дія виступає як ідеальний тип, а раціоналізацію розглядав як неминучу компоненту західної цивілізації [3].

Вивченню специфіки діяльності як одного з найважливіших процесів соціального життя приділяв значну увагу Е. Дюркгейм. Нормальний стан суспільства, згідно з Е. Дюркгеймом, має характеризуватися розвиненим економічним плануванням і нормативною регуляцією трудових відносин, що здійснюються виробничими корпораціями. Нерегульовану конкуренцію, класові й виробничі конфлікти, рутинізацію праці (особливо у сфері промисловості), деградацію робочої сили він називав хворобами занадто швидкого зростання виробництва та поділу праці, побічними продуктами природної еволюції. Вирішенню зазначених проблем, як вважав Е. Дюркгейм, сприяє поширення раціонального соціологічного знання. Основою діяльності індивідів у модерному суспільстві стає колективна солідарність, яка компенсує недоліки, викликані вузькою спеціалізацією. Функцію «колективного розуму» й захисника колективних інтересів виконує в його інтерпретації держава, яка «думає та діє» за все інше суспільство [4].

Таким чином, уже на етапі початкового розвитку соціології проблема соціальної діяльності структурувалася у сфері дослідницьких інтересів учених. Подальшого розвитку вона набула в межах структурного функціоналізму. Т. Парсонс вважав, що відправною точкою вивчення соціальної системи є категорія «дія» і індивід – це носій даної дії. Когнітивна орієнтація дії, за Т. Парсонсом, звертає увагу дослідника на вирішальну роль тих процесів, які визначають бажаний напрям дії у формі цілей і стандартів поведінки. Соціальна система є системою дії, тобто мотиватором людської поведінки, а не простою сумою культурних стандартів. Соціальна структура – це система стандартизованих відносин діячів, які виконують ролі один щодо одного. Поняття «соціальна роль» об'єднує підсистему окремого індивіда з певною соціальною структурою. З функціональної точки зору інституалізовані ролі являють собою механізм, що інтегрує різноманітні можливості людської діяльності в єдину систему. Т. Парсонс пропонував ввести узагальнювальне тлумачення поведінкових тенденцій індивідів у різних ситуаціях відповідно до їх потреб і очікувань, провести детальне теоретичне осмислення специфіки мотивації людської діяльності, що не повністю вписується в контекст структурного функціоналізму Т. Парсонса. Р. Мертон, прагнучи подолати обмеженість структурного функціоналізму, сформулював власний дискурс вивчення діяльності: стандартизовані соціальні види діяльності є функціональними для всієї соціальної системи; усі соціальні елементи виконують певні функції з підтримки цілісності системи. Одне й те саме соціальне явище може мати численні функції, а одна й та сама функція може виконуватися по-різному. У такому тлумаченні потреби в задоволенні тих чи інших життєвих функцій рекомендують, але не наказують виконувати певні дії тій чи іншій діяльності в межах соціальної ролі [6]. Соціальні функції Р. Мертон поділяє на явні та латентні. Явні функції належать до тих об'єктивних і навмисних наслідків соціальної дії, які

сприяють пристосуванню, адаптації індивіда або групи; латентні функції – до ненавмисних і неусвідомлених наслідків того самого порядку. Це розмежування вводиться Р. Мертоном для того, щоб виключити змішування свідомої мотивації діяльності з її об'єктивними наслідками, що часто допускається в соціологічній літературі. Він відзначав, що мотиви діяльності і її функції змінюються незалежно одне від одного. Розрізнення між явними й латентними функціями концентрує увагу соціолога на теоретично плідних сферах дослідження [5].

Введення категорії латентних функцій збагатило структурно функціональний метод і соціологічну теорію загалом, дало змогу не тільки уточнити уявлення дослідників про стандарти діяльності індивідів, а й визначити їх якісну, глибинну природу. Із сучасних соціологічних теорій, які аналізують специфіку людської діяльності, потрібно виділити концепції П. Бурдьє, П. Бергера, Т. Лукмана. Відповідно до основних положень феноменологічної соціології, П. Бергер і Т. Лукман вважають, що при описі суспільства досліднику необхідно виходити з аналізу повсякденного життя індивідів і того сенсу, який вони вкладають у ті чи інші дії. Індивіди сприймають своє повсякденне життя залежно від ступеня просторової й тимчасової наближеності або віддаленості від різних соціальних об'єктів. При цьому найближчою зоною в повсякденному житті є та, яка безпосередньо доступна для фізичних маніпуляцій. На думку П. Бергера і Т. Лукмана, такою зоною є світ, у якому людина має можливість видозмінювати реальність – світ роботи, професійної діяльності. «У цьому світі праці... свідомість керується прагматичним мотивом, тобто увага до цього світу визначається головним чином тим, що я роблю, робив або збираюся робити в ньому» [1]. Найбільшу зацікавленість індивід виявляє в матеріальних або нематеріальних об'єктах, залучених до зони його безпосередньої діяльності. Повсякденне життя людей, що складається з головних структур людської діяльності, є основою соціального конструювання реальності. Важливим фактором інтерсуб'єктивності повсякденного життя є його темпоральний характер: людський організм і суспільство накладають на індивіда і його внутрішній час певну послідовність подій. У формуванні професійної кар'єри кожен індивід виходить із принципу: «У мене є лише певна кількість часу, відпущеного мені для реалізації моїх проєктів, і знання цього впливає на моє ставлення до цих проєктів». Індивід як біологічна істота смертна, тому, зазначають П. Бергер і Т. Лукман, зазначена темпоральність соціальної реальності примусова. Темпоральна структура накладає певну послідовність дій індивіда (у тому числі в професійній сфері) на всю його біографію.

Проведені дослідження вказують на те, що збігаються за рядом положень з концепцією П. Бергера і Т. Лукмана погляди П. Бурдьє, на думку якого, «людські істоти є водночас біологічними індивідами й соціальними агентами» [2]. Із цього погляду, будь-яку професійну діяльність можна

розглядати як соціально сконструйовану. Професійні посади, на думку П. Бурдьє, є такими, якими їх репрезентують індивіди, що займають ці посади, або принаймні ті з них, кому вдасться у внутрішній боротьбі в «професії» й конфронтації із сусідніми та професіями-конкурентами нав'язати найсприятливіші визначення власної професійної діяльності. Досягнення успіху в цьому процесі залежить не тільки від індивідів і їх конкурентів, а й від співвідношення сил між класами, що, у свою чергу, визначає «інституційну інвеституру». Інституціоналізація спонтанних розмежувань, яка відбувається під впливом позитивних або негативних санкцій, накладається на підприємства існуючим громадським порядком, вона приводить до того, що згодом виявляється як новий поділ праці. Важливою складовою процесу професійної діяльності П. Бурдьє вважав ефект діалектики у відношеннях між нахилами індивідів, вписаними в їх габітуси, і вимогами до виконання на тій чи іншій посаді. Необхідно враховувати й такий фактор, як «інвестування в саму працю», який полягає в тому, що трудова діяльність приносить індивіду специфічний прибуток, що не зводиться виключно до грошової винагороди.

Будь-яка діяльність, за П. Бурдьє, повинна зважати на упредметнену та інкорпоровану історію, яка прагне звести ймовірне до можливого, особливо в революційних і постреволуційних ситуаціях.

Впливовим напрямом сучасної соціологічної думки є теорія соціальної дії, або «соціальний акціоналізм», засновником якого вважають А. Турена. При аналізі специфіки соціальної дії він застерігав, що напрям зміни в постіндустріальному суспільстві – це рух від історизму до кінця соціального. Характеризуючи взаємозв'язок між культурою, знанням і соціальною дією, розвиваючи теорію соціального суб'єкта як центральної проблеми нинішнього стану суспільства, А. Турен виділяв демодернізацію, тобто відхід від системи відносин і цінностей, властивої суспільству епохи індустріального господарства й національної держави. Він зазначає, що «не тільки нинішня демодернізація, а й сучасність сама по собі призводять до усунення колишніх відносин між індивідом, суспільством і всесвітом і визнають недійсними ті соціологічні конструкції, центральним принципом яких є зв'язок інститутів і мотивацій, системи та особистості» [8]. Особлива роль у подібних умовах належить агентствам (agency) – соціальним інститутам, які виконують функції медіатора, посередника в соціальних відносинах. Сутність індивіда як суб'єкта соціальної дії укладена в його прагненні бути дійовою особою, а суб'єктивація розглядається як прагнення до індивідуалізації. Цей процес може розвиватися тільки в тому випадку, якщо є достатній контакт між світом інструменталізму і світом ідентичностей.

Подібною думки дотримується П. Штомпка, який, пов'язуючи поняття «соціальна дія» з поняттям «соціальна зміна», зазначає, що «постеволуціоністські» і «постпрогресистські» теорії зміни, засновані на ідеї со-

ціального становлення (створення історії), розглядають соціальні трансформації як тривалі непередбачені, інколи невизначені процеси, які рухаються колективним агентством і виникають у полі структурних опцій (обмежених можливостей дії), успадкованих у результаті ранніх фаз зазначених процесів [9]. П. Штомпка розглядає соціальну дію в контексті соціальної зміни, яка за своїм змістом є більш широким поняттям.

Якщо соціальна зміна має суб'єктивно-об'єктивне наповнення, то аналіз агентського потенціалу відбувається в межах суб'єктного підходу як активний початок соціальної дії. При цьому робиться акцент на колективному агентстві, яке являє собою «активну рушійну силу соціальної зміни, притаманної людським колективам» [9]. До інших аспектів соціальної дії П. Штомпка зараховує визнання структурного й культурного тиску агентства, що має доступ до обмеженого фонду структурних і культурних ресурсів. Він звертає особливу увагу на детермінацію справжнього стану колективного агентства попередніми соціальними змінами, що формують можливість виробляти соціальні зміни в майбутньому. Попередні соціальні зміни нерівною мірою зачіпають різні сегменти соціального агентства, і цей диференційований вплив залежить від структурного стану, типу доступних культурних ресурсів і агентської (agential) здатності людських колективів (нації, класи, об'єднання за родом діяльності, місцем проживання, соціальний рух).

Аналізуючи взаємозв'язок швидкості, ритму й темпу соціальної зміни та стану креативного потенціалу агентів соціальної дії, П. Штомпка доходить висновку, що саме нерівномірність, несподіванка й радикальність соціальної зміни за допомогою деструктивного поштовху можуть торкнутися культури, основи здатності агентів до творення.

Висновки. Таким чином, діяльність у сучасній соціологічній літературі характеризується як специфічний вид активності індивідів, спрямований на пізнання та творче перетворення навколишнього світу, включаючи самого себе й умови свого існування. У діяльності людина створює предмети матеріальної та духовної культури, перетворює свої здібності, зберігає й удосконалює природу, будує суспільство, створює те, чого без його активності не існувало в природі.

Дослідження феномена соціальної діяльності в західній соціології є різноплановим. Разом з тим можна констатувати, що всі проаналізовані дискурси виходять з принципу соціальної зумовленості людської діяльності. У структурному функціоналізмі Т. Парсонса і Р. Мертона ця зумовленість розкривається через здійснення індивідом певних функцій з підтримки цілісності системи; у соціології знання П. Бергера і Т. Лукмана – через свідоме перетворення повсякденного життя; у концепції П. Бурдьє – за допомогою ефекту діалектики між габітусом індивіда і вимогами професійної компетентності; у теорії соціального акціоналізму А. Турена аналізується роль соціальних посередників (медіаторів) у соціальній сутності діяльності

окремих індивідів; у працях П. Штомпки розкрито діяльність у контексті соціальних змін.

Важливим положенням розгляду проблеми діяльності в соціології є теза про те, що в межах соціальних дій індивідів реальність – дійсна або уявна – структурується в смисловий ряд, ієрархію цінностей, актуальний життєвий світ, запам'ятовує специфіку життєвого простору даного індивіда. Як найважливішу складову соціальної діяльності індивідів у наявних працях розглянуто трудову діяльність, що здійснюється у формі оволодіння конкретною професією. Трудова діяльність зорієнтована на соціальний запит. Вибір і здійснення тієї чи іншої професії зумовлені як стартова позиція особистості її становищем у системі стратифікації та суб'єктивними уподобаннями, мотиваційною системою. Проблема активності особистості в процесі соціальної діяльності актуалізує звернення до аналізу процесу мотивації. З віком, з розвитком людини, відбувається зміна мотивації її професійної діяльності. Якщо особистісна структура значно змінюється з тієї чи іншої причини, то й мотиви її діяльності можуть помітно трансформуватися.

Список використаної літератури

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – Москва, 1995. – С. 42.
2. Бурдьё П. Социология политики : пер. с фр. / П. Бурдьё ; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. – Москва : Socio-Logos, 1993. – С. 42.
3. Вебер М. Избранные произведения : пер. с нем. / М. Вебер ; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова ; предисл. П. П. Гайденко. – Москва : Прогресс, 1990. – С. 618–619.
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда: Метод социологии / Э. Дюркгейм. – Москва, 1991. – С. 122–123.
5. Merton R. Social Theory and Social Structure / R. Merton – Glencoe, 1957. – P. 108.
6. Parsons T. Essays in Sociological Theory Pure and Applied / T. Parsons. – Glencoe, 1949. – P. 145–146.
7. Спенсер Г. Основные начала / Г. Спенсер. – Санкт-Петербург, 1899. – С. 237–238.
8. Турен А. Способны ли мы жить вместе? Равные и различные / А. Турен // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – Москва, 1999. – С. 470.
9. Штомпка П. Социальное изменение как травма / П. Штомпка // Социологические исследования. – 2001. – № 1. – С. 6–7.
10. Энгельс Ф. Роль труда в процессе превращения обезьяны в человека / К. Маркс, Ф. Энгельс. Избранные произведения. – Москва, 1980. – Т. 1. – С. 78.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2017.

Львова Я. Я. Концепции социальной деятельности в западной социологии

В статье освещаются результаты проведенного социологического исследования концепций социальной деятельности в западной социологии. Обосновано, что все исследования, проведенные представителями западных школ, сходятся в том, что феномен сознательной, целерациональной деятельности человека имеет социальную природу. Доказано, что деятельность в современной социологической литературе харак-

теризуется как специфический вид активности индивидов, направленный на познание и творческое преобразование окружающего мира, включая самого себя и условия своего существования. Определено, что социальная деятельность охватывает различные аспекты существования и функционирования общества и социального взаимодействия.

Ключевые слова: социальная деятельность, работа, профессиональная сфера, трудовое поведение, работники, организация, общество.

Lvova Ya. Ya. The Concept of Social Work in the Western Sociology

The author of the article proved that the activities in modern sociological literature are characterized as a specific type of activity of individuals aimed at learning and creative transformation of the world, including himself and the conditions of his existence. The activities of people creates objects of material and spiritual culture, transforming their ability, maintains and improves the nature, building society creates that without its activity did not exist in nature. An important provision to address the problem of sociology thesis is that within social action individuals reality – real or imaginary – is structured in a number of semantic hierarchy of values, actual living world remembers specifics of the individual living space. Proved that the professional activity of the individual is only instrumentally rational social action when the use of economic resources or symbolic pay attention to other individuals, and the actions undertaken to focus on them. The studies indicate that representatives of various sociological schools (A. Turen, P. Shtompka, M. Weber, K. Marx, T. Parsons, R. Merton, P. Berger and T. Lukman, Bourdieu) analyze the activities of various theoretical and methodological positions. It is proved that all analyzed discourses based on the principle of social conditioning of human activity. In structural functionalism T. Parsons and R. Merton this conditionality revealed through individual exercise certain functions of maintaining the integrity of the system; in the sociology of knowledge P. Berger and T. Lukman – through the deliberate transformation of everyday life; in Bourdieu's concept – through the effect of the dialectic between habitus individual and professional competence requirements; a theory of social aktSIONALIZM A. Touraine analyzes the role of social intermediaries (mediators) in the social nature of individuals; P. Sztompka in the work of the analysis in the context of social change. It was proved that all the studies conducted by the Western schools agree that the phenomenon of conscious, human activity is instrumentally rational social nature. It was proved that social activity covers various aspects of existence and functioning of society and social interaction. As an essential part of social activities of individuals in the present paper the employment exercised in the form of mastering a particular profession. Gainful employment oriented social inquiry. The selection and implementation of a profession due to a starting position of the individual, its position in the system of stratification and subjective preferences, motivation system. The problem of the individual's activity in the social activity updates recourse to analysis of the process of motivation. With age, the extent of human development, a change in her professional motivation activity. If the personal structure varies significantly one or another reason, and the reasons for its activity can be significantly transformed.

Key words: social activities, work, professional sphere, work behavior, staff, organization, society.